

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР: ФИЛОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА СОҶАСИДА ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАР ВА РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ

АВГУСТ

2020

ТОШКЕНТ
ЎЗБЕКИСТОН

МАТЕРИАЛЛАР ТЎПЛАМИ

ХАЛҚАРО
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
МАСОФАВИЙ
КОНФЕРЕНЦИЯ

Замонавий таълимда рақамли тизимларни қўллаш: Филология ва педагогика соҳасида замонавий тенденциялар ва ривожланиш омиллари [Тошкент; 2020] 1 август 2020 йил. -Тошкент: Tadqiqot, 2020. -2756

Ушбу тўплам замонавий таълимда рақамли тизимларни қўллаш: Филология ва педагогика соҳасида замонавий тенденциялар ва ривожланиш омилларига бағишланган тезисларни қамраб олган.

УЎК 37.018.43:004(062)

DOI 10.26739/conf_08/08/2020

Ушбу тўпламнинг электрон шакли бизнинг сайтимизда
<https://tadqiqot.uz/conf/>

Таҳририят кенгаши

- 1.Абдуллаева Барно Сайфутдиновна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети проректори, п.ф.д., профессор
- 2.Шахобиддин Саидович Ашуров Самарқанд давлат чет тиллари институти проректори, ф.ф.н., доцент
- 3.Джурев Рисбой Хайдарович Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети академиги, п.ф.д.
- 4.Асқаров Ахмадали Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети академиги, т.ф.д.
- 5.Ли Ю Ми (Жанубий Корея) Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети PhD
- 6.Лутфуллаев Махмуд Ҳасанович Самарқанд давлат чет тиллари институти профессори, п.ф.д.
- 7.Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович Самарқанд давлат чет тиллари институти доценти, ф.ф.д.
- 8.Насруллаева Нафиса Зафаровна Самарқанд давлат чет тиллари институти доценти, ф.ф.д.
- 9.Кисилев Дмитрий Анатолевич Самарқанд давлат чет тиллари институти доценти, ф.ф.д.
- 10.Сувонова Нигорабону Низамиддиновна Самарқанд давлат чет тиллари институти доценти, ф.ф.н.
- 11.Ғайбуллаев Отабек Муҳаммадиевич Самарқанд давлат чет тиллари институти профессори, ф.ф.д.
- 12.Муслимов Нарзулла Алиханович. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.д.
- 13.Халиков Аъзам Абдусаломович педагогика Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.д.
- 14.Уразова Марина Батировна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.д.
- 15.Мирсолиева Муҳаббат Тухтасиновна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, п.ф.д.
- 16.Мамадалиев Абдумажид Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, п.ф.н.
- 17.Садиқова Альбина Венеровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, п.ф.н.
- 18.Авазов Шериммат Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.н.
- 19.Мамаражабова Зулфия Нарбасвна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.н.
- 20.Адилова Саодат Хусановна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, п.ф.н.
- 21.Расулов Анвар Баходирович Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети бўлим бошлиғи, PhD
- 22.Абдуазимов Азиз Абдусобирович Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети бўлим бошлиғи,
- 23.Раҳимова Гулсанам Аширбековна Ўзбекистон Миллий Университети Хорижий Филология факультети Табиий йуналишлар бўйича чет тиллар кафедраси мудири

Тўпламга киритилган тезислардаги таълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир

©Муаллифлар жамоаси

©Tadqiqot.uz

Page Maker\Верстка\Саҳифаловчи: Шаҳрам Файзиев

Контакт редакций журналлов: www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.
web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-00-00

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email:info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-00-00

"ZARBULMASAL" ATAMASI VA ASARNING JANRIY XUSUSIYATLARI

Qodirova Saodat Abduraximovna

BuxDU, boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi.
saodat-xon1986@umail.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada Gulxaniy ijodiga mansub bo'lgan "Zarbulmasal" asarining tarixi va o'tmishimiz ya'ni o'sha davrning muammolari masallar asosida ochib berilgan. Insonlar xarakteri hayvonlarga majoziy tarzda ko'chirilib, ular o'rtasidagi munosabat asosida o'sha davrning muhiti yaqqol ko'rinadi. Asarning mazmuni, g'oyaviy yo'nalishi, bosh syujet yo'li, tarkibi, tili, uslubiy xususiyatlari haqida ma'lum tasavvur hosil qilinadi.

Kalit so'zlar: asar, sujet, mazmun, fikr, xarakter, qahramon, moziy, dialog

Abstract: In this article the author tried to explain the history of the great written work "Zarbulmasal" by Gulkhaniy and also gave facts about how Gulkhaniy described and revealed the life problems of that period-the period of our past with the help of parables. The characters and manners of people were metaphorically transferred to animals and on the basis of the relationship between people the atmosphere of that time was obviously shown and revealed. The readers of this book can get certain information about the content of the written work, its ideological tendency, the way of the main plot, the composition, the language, the stylistic distinction of it and the work can give an unforgettable impression on people.

Key words: work (written work), plot (subject), content (meaning), idea, character (manner), hero, moral story, dialogue

Аннотация: В этой статье рассказывается об истории произведения Гульхани "Зарбулмасал" и проблемах нашего прошлого, то есть того времени, основанных на притчах. Нрав человека аллегорически переносится на животных, и, исходя из отношений между ними, и хорошо видна среда того времени. Формируется определенное представление о содержании, идеологическом направлении произведение, основном сюжете, композиции, языке, методологических особенностях.

Ключевые слова: произведение, сюжет, содержание, идея, характер, герой, история, диалог.

"Zarbulmasal" - murakkab syujetli asar. Uning qoli plovchi bosh sujet yo'li bor. Bosh sujetga qoli plangan yon sujet chiziq-lari bor. Asarning ilmiy - tanqidiy matnini shakllantirishda sujet yo'lining mantiqiy-ligi va qat'iy-ligiga alohida e'tibor qaratishga to'g'ri keladi.

Bosh sujet yo'li roviylarning rivoyatiga asoslanib boshlanadi, qahramonlarning murodu maqsadga yetishlari bilan tugallanadi. Voqea "ilgarigi ahdi ayyomi Nofarjomda Kaykubod otlig' podshohdin qolg'on bir eski shahristonda" yuz bergan. Boyo'g'lida Kunushbonu ismli qiz, Yapaloqqushda Kulangir sulton nomli o'g'li voyaga yetgan. Yapaloqqush o'z o'g'li uchun Boyo'g'lining qizizni so'rab Ko'rqushni sovchilikka yuboradi. Boyo'g'li esa qizining qalini uchun ming buzuq chordevor talab qiladi. Amir Umarxon davrida Qo'qon xonligi obodlikka yuz tutib, buncha chor devorni topib berish imkoni bo'lmaydi. Oxiri Buxoro xonligiga qarashli vayrona yurtlarni sanab berib xayrli ishni bitkazadilar. Asarning bosh suje-y yo'li ana shunda.

"Zarbulmasal" atamasi va asarning janriy xususiyatlari. "Zarbulmasal" arabcha "zarb" va masal so'zlarining qo'shiluvidan hosil bo'lgan birikmali nom bo'lib, adabiy atama sifatida "masal (maqol-matal, ibora) keltirib so'z-lamoq", "o'xshashini va dalilini topib

gap qilmoq" ma'nolarida ishlatiladi. Forsiy va turkiy xalqlarda keyinchalik bu nom "maqol-matal", "ibora" ma'nosida ishlatilgan. Nutq uslubini anglatish uchun qo'llangan "zarbulmasal" atamasining keyinchalik til birligini - leksik-frazeologik tushunchani anglatishga ko'chib qolgan ochiq ko'rinadi. Tarixda "Zarbulmasal" nomi bilan atalgan asarlar ko'p, ammo mazmun-mohiyatiga qarab ularni bir-birlaridan anchayin farq qiladilar. Ubayd Zokiyning 200ga yaqin forscha maqol, matalni o'z ichiga oladigan asari bo'lib "Zarbulmasal" deb atalgan. Maqol, matal, iboralarning bir tildan ikkinchi tilga tarjimasini - izohli lug'atlari bor - ular ham "Zarbulmasal", "Zurubi amsol" nomlari bilan yuritiladi. Turk tili manbalari orasida Takazodaning "Zurubi amsoli Turkiya" kitobi, Ibrohim Shinosiyning "Zurubi amsoli Usmoniya"si, Ali Majidiy tuzgan "Zurubi amsol va istilohot" asarlari lug'at tildagi anashunday "zarbulmasallar"dandir. "Irsol-ul masal(maslgaasoslanib tuzilgan risola)" san'ati bo'yicha yaratilgan asarlar - pandnomalar bor - ular ham "Zarbulmasal" deb ataladi. O'zbek adabiyoti tarixida Sulaymonqul Rojiy va Nozili Xo'jandiy meroslari ayni shu turdagi "zarbulmasallar" hisoblanadi.

Bu o'rinda shuni alohida qayd etib o'tish kerakki, "Zarbulmasal"ning bosh sujet yo'li - boyqushlarning o'zaro qudachilik munosabatlari, ularning qiz uchun qalin evaziga minglab buzuq chordevor talab qilishi tasvirlari kichik epizodlar shaklida Gulxaniyigacha bo'lgan tarixiy manbalarda ham uchraydi. Masalan, Nizomiy Ganjaviyning "Mahzun-ul asror"asari 11maqolotida Nushirvonning ov qilib chekka bir xaroba qishloqqa borib qolgani va unda ikki qushning g'ayritabiiy bir tarzda "suhbatlashayotgani" hikoya qilinadi. Vazirning izohiga qaraganda, qushlar qudachilik yo'lida gaplashayotgan ekan-u, biri ikkinchisidan qalin uchun shu xarobalarni o'ziga berishni talab qilar ekan. Bunga javoban ikkinchi qush "agar podshohimiz omon bo'lsalar, yuz ming xaroba qishloq desang ham topiladi□" deb javob qilayotgan ekan. Ayni shu mazmun boshqacharoq bir shaklda Nizomiydan ancha avval o'tgan Abu Bakr Muhammad Tartushiyning "Siroj-ul mulk" asarida ham tilga olingan. Rabg'uziy qissalari, Xoja hikoyatlari orasida ham yuqoridagi kabi epizodlarga duch kelamiz, lekin ularning har birida o'zgacha mazmun, o'zgacha yo'nalish bor. Aslida xalq og'zaki ijodida mavjud bo'lib, undan diniy - ta'limiy mazmundagi asarlarga ko'chgan bu sujetni Gulxaniy epik asar darajasida kengaytirib, unga chuqur ijtimoiy mazmun berdi, ko'p sonli personajlar kiritdi, voqea yo'nalishini hayajonli dramatik qolipga soldi, shu voqeanegizidatilib, uslub, badiiyat nuqtai nazaridan tangi asar yaratdi. Eng muhimi - Gulxaniy qushlarni zarbulmasal yo'li bilan so'zlatish orqali o'zbek tilidagi xalq ma'naviyati durlarini bir sujet ipigabog'lab berdi.

"Zarbulmasal"ning tarkibiy qismlari. Asarning turlicha hikmat va hikoyatlardan tashkil topgan "yig'ma" hikoyat ko'rinishi bor. Adibning o'zi bu kitobda "to'rt yuz zarbulmasali avomunnas batartib bayon qilingani" ni qayd etib o'tgan. Bu ma'lumotga asoslanib ba'zi kishilar "Zarbulmasal" da 400dan ortiq (yoki kam) maqol bor deb izoh beradilar. Aslida esa bu yerda maqol ("otalar so'zi", "mashoyixlar gapi", matal, ibora) nomi bilan umumlashadigan xalq aytimlari 200ga yaqin boradi xolos. "Zarbulmasal" masallari jumlasiga "maqol(matal, ibora)" dan tashqari, fikrning asosi va dalili sifatida keltirilgan har xil adabiy parchalar (hikmatlar), qissa va hikoyatlar, hadis rivoyatlar, adabiy san'atlar, ifodaning , qissa va hikoyatlar, hadis rivoyatlar, adabiy san'atlar, ifodaning badiiy tasvir vositalari, ba'zan, hatto, usul va shakllari ham qo'shib ketadi. Ana shularning hammasi jamlanganda "Zarbulmasal" masallari 300ga yaqin boradi. Bular orasida mustaqil sujetga ega bo'lib, asarning bosh sujet yo'liga qoliplangan qissa va hikoyatlar ko'p. Ilmiy-tanqidiy matnni shakllantirish va asar qo'lyozmalarining butunlik darajasini belgilashda bu qissalarning asardagi o'rnini bilib olish katta ahamiyatga ega. Buning uchun bosh sujet chizig'ining muhim nuqtalariga e'tibor berish lozim bo'ladi.

"Zarbulmasal"dagi bosh sujet chizig'ining asosiy nuqtalari quyidagilardan iborat:

1. Boyqush bilan uning qizi Kunushbonu o'rtasidagi bahs (voqeaning boshlanishi).

2.Yapaloqqush bilan Ko`rqush suhbatı (sovchilikka da'vat).

3.Ko`rqushning Kulangir sulton dargohida bo`lishi.

4.Ko`rqushning Boyo`g`li maskaniga yo`l olib, yo`lda Hudhud bilan uchrashgani.

5.Ko`rqush bilan Boyo`g`lining xayrli ish yuzasidan qilgan suhbatı.

6.Boyo`g`lining o`z qizidan (kuyovga chiqish uchun) rozilik so`rashi.

7.Yapaloqqush tomonidan Sho`ranulning Malikshabohang huzuriga sovchilikka yuborilgani.

8.Malikshabohang topshirig`i bilan Kordon va Turumtoyning to`y taraddusida safarga otlanishi, ular orasida bo`lib o`tgan hangomalar.

9.Kordon bilan Boyo`g`li o`rtasidagi tortishuv va mojarolar.

10.Kordonning Ko`rqush bilan uchrashuvi.

11.Ko`rqushning Boyo`g`li ma`vosiga qaytib borishi va murosa ahdining yuzaga kelishi.

12.Mahr solish va nikoh marosimlari.

Bu nuqtalarning har birida qanday dialoglar kelishi, bu dialoglarda qancha va qanday aytimlar borligi, asarning u yoki bu qo`lyozmasida ularning qay tartibda uchrashi - bularning hammasi hisobga olib boriladi. Voqeband adabiy parchalar (masal, qissa, hikoyat) larga kelsak, ular ajratib ko`rsatilgan nuqtalar - epizodlarning 4tasi (4,8,9, 10)dan o`rin olgan.

Hikoya mazmunidan shu narsa aniq bo`ladiki, Kayqubod shahristoni ilgarigi ayyomda Farg`ona iqlimida joylashgan, Kayqubod otliq podshoh ismiga nisbatan nom olgan qo`hna shahar ekan, Gulxaniy zamoniga kelganda, shahar xarobalari bu davrning buzg`unchiliklaridan rashk olib yo`qlik dunyosiga yuz tutibdi.

Xalq og`zaki ijodi namunalarida, yozma adabiy-tarixiy manbalar ichida Kayqubod oti joy nomi sifatida kam uchraydi. Bu nom Buxoro, Samarqand, Kashmir, Bog`dod singari faol qo`llanuvchi an'anaviy nomlardan emas. Shunga ko`ra, Gulxaniy aytgan bu nom tarixiy jihatdan realmi yo rivoyatmi, degan savol qo`yiladi. Bordi-yu real bo`lsa, uning o`rni Farg`ona iqlimining qaysi tomonida bo`lishi mumkin? Zarbulmasalning mazmuni, undagi ayrim lavhalarining tarixiy asoslarini kuzata borib, biz shunday xulosaga keldikki, asarda tilga olingan gaplarning hammasi o`z hayotiy zaminiga ega ekan, undagi biror narsa bejiz va beasos tilga olinmagan ekan.

Adabiyot nazariyasiga oid ishlarda "Zarbulmasal"ni "hajviy va yumoristik qissa" deb ta`rifladilar. Bizningcha, qissaning bu belgilari oldidan "majoziy" sifatini qo`shish kerak. Zarbulmasal - maqsadni majoz yo`li bilan ifodalashga qaratilgan hikoyatdir. Majoz bo`lganda ham, oddiy majoz emas, ko`p qavatli murakkab majoz bor bunda. Odam timsoli o`rnida qushlarning harakatda bo`lishi birinchi majoz bo`lsa, ular tilidan Xolvoqi Misgar, Yodgor po`stindo`z singari kishilarning, Tuya, Chayon, Sangpo`sht (Toshbaqa) singari hayvon-hasharot timsollarining har xil naql-rivoyatlar keltirib so`z yuritishi - ikkinchi majoz, bu timsollar nutqida keltirilgan ifodalarning ko`chma ma`nolari - yana bir majoz - majoz ichidagi majozdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1.Gulxaniy. Zarbulmasal. -T.: G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti. 1974. 80 b

2.Sulaymonqul Rojiiy, Zarbulmasal qo`lyozma. O`zFA, G`.G`ulom nomidagi Qo`qon adabiyot muzeyi, qo`lyozmalar fondi, Inn. №6. E.Shodiyev. Irsol-ul masal ruboiylar// O`zbek tili va adabiyoti. -1972.- № 5. - B. 17-19

3.Ahmedov. B.A. O`zbekiston xalqlari tarixi manbalari (Qadimgi va o`rta asrlar). - T.: O`qituvchi, 1991. 163-212 b

4.Abdullayev B. A. O`zbek adabiyoti tarixi. Ikkinchi kitob, ikkinchi nashri, -T. : O`qituvchi 1967. 383b

5. Aliyev A. Yu. O`zbek adabiy tili tarixidan materiallar. - T. : Toshkent Davlat Universiteti nashriyoti, 1986y 63 b
6. Ahmedov. B.A. O`zbekiston xalqlari tarixi manbalari (Qadimgi va o`rta asrlar). - T.: O`qituvchi, 1991. 163-212b
7. Asrorov A.A. O`zbek va tojik hajviyotida janriy shakllar rang-barangligi (XVIII asr oxiri - XIX asr). Nomzodlik diss. avtoreferati, Samarqand, 1993, - B.16